

KONSTITUCIONALIZMO POŽYMAI SENOVĖS MESOPOTAMIJOS VALSTYBĖSE IR ROMOS RESPUBLIKOJE¹

Jevgenij Machovenko

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros profesorius
Teisės istorijos instituto vadovas
socialinių mokslų daktaras (HP)
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Straipsnyje pristatomi Mesopotamijos ir Romos istorinių teisės paminklų analizės rezultatai. Autorius daro išvadą, kad senovės pasaulyje buvo reikšmingų konstitucionalizmo, kaip jis dabar suprantamas, bruožų, įskaitant konstituciją ir konstitucinę justiciją, ir šios konstitucionalizmo išraiškos turi sąsają su aktualiomis konstitucijomis, konstitucine justicija ir kt.

The results of the analysis of the historical legal monuments of Mesopotamia and Rome are presented in the article. The author concludes that there were meaningful features of constitutionalism (in its today's meaning) in Ancient world, including the constitution and the constitutional justice, and those expressions of constitutionalism have the connection with actual constitutions, constitutional justice and etc.

Įvadas

„Teisė ne tik tęstinė; ji turi istoriją. Ji pasakoja istoriją“, – tarė H. J. Bermanas², formuluodamas Vakarų teisės tradicijos skiriamuosius požymius. „Teisės istoriškumas susijęs su jos viršenybės politinių valdžių atžvilgiu sąvoka <...> Nors žodžio „konstitucionalizmas“ kilmė siejama su Amerikos revoliucija, tačiau nuo XII a. visose Vakarų šalyse, net valdomose absoliutinių monarchų, buvo dažnai teigiama ir laikomasi įsitikinimo, kad tam tikrais svarbiais požiūriais teisė peržengia politikos ribas. Buvo teigiama, kad monarchas gali kurti teisę, tačiau jis negali jos kurti savavališkai, ir kol jis teisės nepertvarkė – taip pat teisėtai, – jis yra teisės saistomas“³.

H. J. Bermanas nagrinėja Vakarų teisės tradiciją pradėdamas XII amžiumi, o mums kyla klausimas dėl dar ankstesnės epochos – ar anais laikais nebuvo konstitucionalizmo? Akivaizdu, kad Vakarų teisės tradicija formavosi naudodama graikų filosofiją ir romėnų teisę, o šios tautos buvo perėmusios daug ką iš hebrajų, egiptiečių ir babiloniečių civilizacijų. Esame linkę manyti (čia mūsų bendra darbo hipotezė), kad konstitucionalizmas (šis mūsų bendras tyrimo objektas) yra daug senesnis fenomenas ir galbūt net toks pat senas kaip ir pati teisė. Joje nuo pat atsiradimo glūdi pamatinių nuostatų grupė,

¹ Tyrimą „Lietuvos konstitucingumo istorija“ finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-72) pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą.

² BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999, p. 26.

³ Ten pat.

teisės „branduolys“ arba „ašis“, aplink kurią „sukasi“ visos normos. Šiuo požiūriu konstitucija egzistavo visada ir visose valstybėse. Skyrėsi jos turinys, išraiška, priklausiusi nuo teisės tipo ir vietos teisės tradicijų. Ir netgi kaip vientisas rašytinis dokumentas konstitucija vis tiek yra daug senesnis fenomenas, negu yra įprasta manyti. Čia turime labai atidžiai pažvelgti į tuos teisės paminklus, kuriuos tyrėjai dažnai vadina kodeksais, bet mes labiau linkę vartoti terminą „teisynas“. Jis labiau tinka senovės ir viduramžių tipo teisės paminklams, be to, skiria juos nuo „tikrųjų“ kodeksų šiuolaikine šio termino prasme, atsiradusių jau galiojant moderniojo tipo teisei. Dabar daugelis svarbių normų yra eliminuota iš konstitucija vadinamo rašytinio dokumento ir pateikiama civilinio, baudžiamojo ir kitų kodeksų pavidalu. Senovės teisės normos nebuvo tokios gausios, ir svarbiausias, net ir labai konkrečias privatinės ir viešosios teisės normas buvo įmanoma surinkti viename akte kartu su tomis nuostatomis, kurias dabar matome konstitucijose.

Ta XVIII a. antroje pusėje prasidėjusi vadinamoji pirmoji konstitucijų banga, kuriai priklauso 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucija, yra mūsų konstitucionalizmo raidos etapas, tęsinys, o ne pati pradžia⁴. Galiojanti Lietuvos Respublikos Konstitucija susijusi ne tik su tarpukario konstitucijomis, 1791 m. Konstitucija ir Lietuvos Statutais, kurie minimi aktualios Konstitucijos preambulėje, bet ir, pavyzdžiui, su bendravalstybinėmis LDK privilegijomis, išleistomis 1387–1568 metais. Tos privilegijos buvo konstitucijos (arba konstituciniai aktai) tiek jų formos, tiek turinio požiūriu, ir jų tyrimų rezultatai pristatyti neseniai publikuotuose straipsniuose⁵.

Tirdami konstitucionalizmo pradžią, kalbėsime būtent apie tą epochą, dėl kurios Lietuvos teisės literatūroje yra kontroversinių nuomonių: vieni autoriai mano ją esant konstitucionalizmo „istorija“, kiti – tik „priešistorė“. Pastaroji pozicija Lietuvoje labai raiškiai išdėstyta, pvz., E. Jarašiūno darbuose⁶. Antai straipsnyje „Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis?“ E. Jarašiūnas priešo prie išvados, kad iki XVIII a. pabaigos galima rasti paskirų konstitucionalizmo elementų, bet ne paties konstitucionalizmo kaip doktrinos, sąjūdžio ar realios teisinės tvarkos buvimo: „Tikslinga kalbėti apie „konstitucionalizmo ištakas“ arba „konstitucionalizmo užuomazgas“, bet ne tolimoje praeityje ieškoti konstitucionalizmo pirmavaizdžio“⁷. Iš esmės tokių pat pozicijų laikosi ir M. Maksimaitis, V. Andriulis⁸. Mokslo publikacijose, konferencijų pranešimuose, paskaitose ir studijoms skirtoje literatūroje⁹

⁴ Išsamiau žr.: MACHOVENKO, J. Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje. *Parlamento studijos*, 2012, t. 13, p. 158–177.

⁵ MACHOVENKO, J. Modernieji valstybės konstituciniai pamatai bendravalstybinėse LDK privilegijose. *Teisė*, 2015, t. 94, p. 41–58; MACHOVENKO, J.; GRIŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos kaip Lietuvos konstituciniai aktai. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 46–66.

⁶ JARAŠIŪNAS, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*, 2009, 4 (118), p. 21–46; JARAŠIŪNAS, E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. *Jurisprudencija*, 2010, 2 (120), p. 23–52.

⁷ JARAŠIŪNAS, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*, 2009, 4 (118), p. 43.

⁸ Tokią išvadą galima padaryti, pvz., iš Lietuvos aukštosiose mokyklose labai paplitusių vadovėlių: MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Antras, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2002; ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.

⁹ MACHOVENKO, J. Modernieji valstybės konstituciniai pamatai <...>; MACHOVENKO, J.; GRIŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos <...>; MACHOVENKO, J. Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje. *Parlamento studijos*, 2012, 13 t., p. 158–177; MACHOVENKO, J. Piliečio ir valstybės santykiai 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje: paveldas ir pamoka. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 8–10; MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013; taip pat pranešimas „Pozityviosios teisės pamatiniai imperatyvai: nuo Urukaginos teisingumo atkūrimo įsakų iki pirmosios bangos konstitucijų“, skaitytas mokslo konferencijoje „Konstitucijos idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija“ (Vilnius, Vilniaus universitetas, 2015 m. vasario 4 d.); pranešimas „Piliečio ir valstybės santykiai 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje: paveldas ir pamoka“, skaitytas mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai“ (Vilnius, Vilniaus universitetas, 2012 m. gegužės 17 d.); ir kt.

stengiamės, kiek tai leidžia leidinio ar renginio formatas, problematika ar diskusijos pakraipa, atkreipti auditorijos dėmesį į šį klausimą ir parodyti, kad minėto laikotarpio istoriniai teisės šaltiniai yra labai turiningi žvelgiant į juos ir per konstitucinės teisės mokslo prizmę. Žinoma, nėra paprasta įrodyti, kad laikai iki XVIII a. antros pusės yra tokia pat visavertė konstitucionalizmo istorija kaip ir pastarieji 250 metų, nes mūsų pateiktus pavienius faktus kolegos oponentai galėtų pavadinti ištrauktais iš istorinio konteksto ar mažareikšmiais, palyginti su didžiule faktologine medžiaga, sukaupia teisiniame pasaulyje per 42 šimtmečius iki pirmosios bangos konstitucijų priėmimo, o šių pavienių faktų sutapimą įvairiuose kraštuose ir skirtingais laikais – atsitiktiniu, iš kurio neplaukia jokių dėsnų ar tendencijų. Čia reikia nuoseklių kompleksinių tyrimų, kurie žingsnis po žingsnio geografiniu ir chronologiniu principais aprėptų teisės raidą pasaulyje iki XVIII a. antros pusės ir atskleistų joje tai, kas laikytina konstitucionalizmo išraiška. Remdamiesi kiekvienu nauju tyrimu interpretuodami vis daugiau įvairių kraštų teisės istorijos faktų, lygindami juos ir pamažu pasiekdami vis didesnę apibendrinimo lygį, išvesdami vis abstraktesnius dėsnius, tyrėjai bendraminčiai sukurtų vientisą, o ne suskaidytą į „priešistorę“ ir „istoriją“ konstitucionalizmo viziją. Tai būtų jau daugiau nei konstitucionalizmo raida – čia būtų turintis vidinę logiką, tam tikriems dėsniams pavaldus nenutrūkstamas kokybiškas ir kiekybiškas konstitucionalizmo augimas, vadintinas istorija.

Straipsnyje pristatomi tyrimo rezultatai buvo gauti vykdant projektą „Lietuvos konstitucingumo istorija“ pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą. Šis projektas *de jure* neišvengia už Lietuvos teisės istorijos ribų, tačiau pagal pasirinktą objektą, užsibrėžtą tikslą¹⁰ ir pritaikytus metodus *de facto* yra prieš tai apibrėžto globalaus konstitucionalizmo istorijos tyrimo dalis. Publikacijai atrinkome tik konstitucijos ir konstitucinės justicijos buvimo senovės pasaulyje problematiką, ir tik du kraštus – Mesopotamiją, kurioje susiformavo pačios seniausios teisinės sistemos (o tai leidžia padaryti prielaidą, kad ten pat atsirado ir pirmosios konstitucijos), ir Romos respubliką, kurioje skirta itin daug dėmesio apsaugai nuo tironijos ir valdžios institucijų veiklos kontrolei (o tai suponuoja mintį apie galimą konstitucinę justiciją). Taigi konkretus šio straipsnio objektas – Mesopotamijos valstybių XXIV–XVIII pr. Kr. ir Romos respublikos apie 509–27 m. pr. Kr. pamatinės teisės normos (ar nuostatos) ir jų taikymo praktika, tikslas – nustatyti, kiek tos normos (ar nuostatos) ir praktika laikytinos konstitucijomis ir konstitucine justicija dabartine šių terminų reikšme, siekiant patikrinti hipotezę dėl konstitucionalizmo esminių požymių buvimo laikais, tradiciškai priskiriamais prie konstitucionalizmo „priešistorės“. Sprendžiami uždaviniai: 1) apibrėžti galimas konstitucionalizmo išraiškas praeityje; 2) ištirti Mesopotamijos valstybių XXIV–XVIII pr. Kr. ir Romos respublikos apie 509–27 m. pr. Kr. rašytinius šaltinius, siekiant atskleisti tas išraiškas; 3) identifikuoti jas kaip konstitucijas ir konstitucinę justiciją; 4) įvertinti jas mokslinio diskurso *konstitucionalizmo istorija v. konstitucionalizmo priešistorė* kontekste.

Greta bendrųjų mokslo metodų (analizės, analogijos, indukcijos, abstrahavimo, modeliavimo ir kt.) tyrime naudoti kiti metodai, būdingi teisės mokslui ir kitiems socialiniams mokslams. Visų pirma tai istorinis metodas, kurį naudojant nustatoma konstitucionalizmo evoliucija ir atskleidžiami ją

¹⁰ Projekto paraiškoje tyrimo tikslas buvo apibrėžtas taip: „Daugiau kaip prieš dvidešimt metų atkūrus Nepriklausomybę, iki šiol nėra parašyta Lietuvos valstybės konstitucingumo istorija, todėl šis projektas siekia užpildyti šią spragą. Projekto tikslas – atskleisti tarpukario Lietuvos konstitucijų ir konstitucinių aktų, 1949 m. vasario 16-osios akto, Lietuvos Laisvės Sąjūdžio Tarybos Deklaracijos, dabartinių Lietuvos Respublikos konstitucinių aktų nuostatų tarpusavio ryšius, identifikuoti jų galimas sąsajas su LDK ir Abiejų Tautų Respublikos konstituciniais teisės šaltiniais ir pateikti vientisą integruotą Lietuvos konstitucingumo tradicijos viziją.“ Vykdant projektą publikuojamas straipsnių ciklas (kuriam priklauso ir šis straipsnis), o tyrimo pabaigoje visi projekto vykdytojai – V. A. Vaičaitis, J. Machovenko, J. Paužaitė-Kulvinskienė ir L. Griškevič – drauge išleis bendrą Lietuvos konstitucionalizmo istorijos monografiją, kurioje skirtingo laikmečio konstitucinės teisės šaltinius analizuos ne atsietai, o hermeneutiškai siejant šių šaltinių nuostatas, pradedant parlamentarizmo ir baigiant teismų nepriklausomumo principais. Tiek šio mūsų dalinio tyrimo, tiek ir numatomi viso projekto rezultatai siejami su naujų teisinių paradigmų kūrimu Lietuvos konstitucinės teisės moksle, jos istorijoje ir praktiškai konstitucionalizmo tradicijas pritaikant teismų praktikoje, ypač Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

nulėmę objektyvūs veiksniai ir dėsningumai. Teleologiniu metodu yra atskleidžiami teisėkūros subjektų tikslai, teisinėmis priemonėmis įgyvendinami socialinių grupių interesai ir propaguotos idėjos, siekiant pažinti analizuojamų teisės paminklų esmę. Kadangi tie paminklai yra tekstai (be to, įvesti į mokslo apyvartą kaip vertimai iš senovės kalbų į įvairias dabartines kalbas), labai svarbus yra lingvistinis metodas, leidžiantis suvokti žodine forma perteiktą teisinę informaciją. Sisteminiis metodas padeda aprėpti teisinės idėjas, nuostatas ir santykius, sujungti žinias, gautas analizuojant pirminius ir antrinius mokslo šaltinius. Sisteminio metodo svarbą pabrėžia ta aplinkybė, kad Lietuvoje, kaip Vakarų teisės tradicijos krašte, teisė suvokiama kaip sistema, *corpus iuris*, tad jos pažinimas be šito metodo būtų neįmanomas. Vakarų teisės tradicijos būdingiausias požymis – pliuralizmas – lemia lyginamojo metodo taikymą.

1. Konstitucija senovės Mesopotamijos valstybėse

Remiantis šiuolaikine konstitucijos samprata, konstitucijos turinį sudaro dvi nuostatų grupės: 1) nuostatos, susijusios su asmens statusu valstybėje, ir 2) valstybinės valdžios kūrimo ir funkcionavimo pamatai, tarp kurių itin reikšmingu laikomas valdžių padalijimo principas. Jis pasiekė darnios ir vientisos doktrinos lygį tik XVIII a. viduryje ir pirmą kartą konstitucinio akto pavidalu susijungė su asmens teisių prioriteto pripažinimu ir apsauga 1776 m. Virginijos teisių deklaracijoje: „Kad Valstybės Įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios turi būti atskirtos ir atribotos nuo teisminės“ („5. *That the Legislative & executive powers of the State shou'd be separate & distinct from the judicial <...>*“) ¹¹ ir dar raiškiau Prancūzijos 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje: „Visuomenė, kurioje teisės nėra garantuotos ir kurioje nėra nustatytas valdžių padalijimas, neturi konstitucijos“ („*Art. 16. Toute Société dans laquelle la garantie des Droits n'est pas assurée, ni la séparation des Pouvoirs déterminée, n'a point de Constitution*“) ¹². Sutikus, kad „konstitucija suvokiama kaip tautos aprobuota valdžią ribojanti aukščiausiaji teisė (rašytinis teisės aktas), grindžiama žmogaus teisių prioritetu ir valdžių padalijimu“ ¹³, praityje reikėtų ieškoti abidvi nuostatų grupes turinčių rašytinių teisės aktų. Tačiau pritarus Dž. Sartori minčiai, kad „konstitucija be teisių deklaracijos vis tiek yra konstitucija, o tuo tarpu konstitucija, kurios šerdis ir pagrindas yra ne valdymo schema, – tai ne konstitucija“ ¹⁴, pakaktų surasti tą valdymo schemą nustatančių aktų. Be to, valdymo schema neturi būti suvokiama stereotipiškai, t. y. kaip mums dabar įprasta įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisinės valdžios triada. Vargu ar reikia įrodinėti, kad valdžių padalijimas nėra savitiksliis – jis tik priemonė, neleidžianti asmeniui, grupei ar institucijai sukcentruoti valdžią savo rankose ir tokiu būdu užkertanti kelią tironijai. Todėl mūsų tyrimui būtų reikšminga kiekviena teisiškai įtvirtinta valdymo schema, turinti vidinių priemonių ar mechanizmų prieš valdžios monopolį – tai ir būtų mūsų ieškoma konstitucija. Žinoma, taip pat būtina įsitikinti, kad tai buvo nuostatos, turėjusios aukščiausią teisinę galią likusios teisės dalies atžvilgiu, t. y. tos dalies, kurią dabar vadiname ordinarine. Kaip ir mūsų dienomis (prisiminkime Jungtinės Karalystės konstituciją), praityje tos nuostatos galėjo egzistuoti įvairiu pavidalu, kitaip tariant, konstitucija – nebūtinai rašytinis dokumentas, nebūtinai įstatymas. Kadangi yra penkios išorinės teisės normų formos, į mūsų tyrimo objektą turime įtraukti ir teisinį paprotį, norminę sutartį, teismo precedentą ir doktriną, taip pat paieškoti šių šaltinių sukūrimo / sudarymo / priėmimo ir / ar

¹¹ The Virginia Declaration of Rights, June 12, 1776 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-10-21]. Prieiga per internetą: <http://www.virginiamemory.com/online_classroom/shaping_the_constitution/doc/declaration_rights>.

¹² *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Declaration-des-Droits-de-l-Homme-et-du-Citoyen-de-1789>>.

¹³ JARAŠIŪNAS, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*, 2009, 4 (118), p. 28.

¹⁴ SARTORI, G. *Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas*. Iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2001, p. 191.

pakeitimo procedūrinių ypatybių (juk dabar tokios ypatingos procedūros yra svarbus konstitucijos ir konstitucinių įstatymų skiriamasis požymis).

Seniausi žinomi teisės tekstai, surašyti Mesopotamijoje, buvo rasti ir įtraukti į mokslo apyvartą labai vėlai – tik XX amžiuje. Klasikiniuose S. Kramerio, A. Opencheimo, O. Giorno ir kt. darbuose¹⁵ pateikta bendra teisinė jų charakteristika, vieta kultūros, religijos, politikos, ekonomikos istorijoje, reikšmė tiriant šeimos santykius ir kt. Tačiau pamėginkime pažvelgti į šiuos teisės tekstus per neįprastą konstitucionalizmo išraiškos prizmę.

Seniausias išlikęs teisinis tekstas ir kartu pirmasis žinomas įstatymas yra vienos iš Mesopotamijos valstybių valdovo – Lagašo karaliaus Uruinimginos¹⁶ – teisingumo atkūrimo įsakai¹⁷ (XXIV a. prieš Kristų)¹⁸. Įsakų preambulėje visuomenei labai pozityviai pristatoma karaliaus Urukaginos veikla, deklaruojami jo valdymo tikslai ir tam tikri jo politiniai imperatyvai. Pirmame skirsnyje, susidedančiame iš 13 straipsnių, nuosekliai išdėstytos teisės nuostatos, atsiradusios valdant ankstesnės (Ur-Nanšės) dinastijos karaliams. Tos nuostatos įvertintos kaip pakeitusios prieš tai galiojusią „teisingą teisę“. Antras skirsnis, skirtas vien Uruinimginos pastangoms atkurti teisingumą, susideda iš preambulės ir 14 straipsnių. Preambulėje pagrindžiamos Uruinimginos teisės į sostą ir iškilmingai proklamuojama esant atkurta teisinga „dieviška teisė“, o straipsniuose išdėstomos grąžintosios ir naujos nuostatos, nustatančios valdžios ribas, turinčios apsaugoti valdinius nuo pareigūnų šališkumo ir piktnaudžiavimų, ypač – našlių ir našlaičių asmens ir turtines teises. Tekstas baigiamas mums įprastais teisės akto rekvizitais (valdovo vardas ir titulatura, chronologija ir lokalizacija) bei iškilmingu kreipimusi į dievus prašant palaiminimo¹⁹.

Gal būtų per drąsu teigti, kad čia pirmoji konstitucija, tačiau negalima nepastebėti bendrų imperatyvų, kuriais privalėjo remtis valdžia. Yra paplitusi stereotipinė senovės teisės paminklų kaip kazuis-tinių, teismo praktika grindžiamų rinkinių, neturinčių abstraktaus pobūdžio normų, vizija²⁰. Tačiau šiame įstatyme nėra pirkimo ir pardavimo ar kokių nors kitų sutarčių sąlygų, nepasakyta, kokie yra nusikaltimai ir baudmės, kaip traukti atsakomybėn, t. y. nėra tų dalykų, kuriuos reguliuoja ordinarinė teisė. Čia tik svarbiausios nuostatos, kurias dabar matome kaip tik konstitucijos sudėtyje. Negalima nepastebėti ir steigiamojo pobūdžio nuostatų – atsiranda naujais teisiniais pamatais grindžiama valstybės valdžia.

Senovės pasaulyje žmogaus gyvenimą reguliavo daugiausia teisinis paprotys, sutartis ir teisminis precedentas. Kiekvienas įstatymas buvo ekstraordinarinis, išskirtinis dalykas, politinės tautos aktas,

¹⁵ KRAMER, S. N. *History begins at Sumer*. New York: Doubleday, 1959; KRAMER, S. N. *The Sumerians: their history, culture and character*. Chicago [III.]; London: The University of Chicago Press, 1967; КРАМЕР, С. *Шумеры: первая цивилизация на Земле*. Перевод с английского А. В. Милосердовой. Москва: Центрлитполиграф, 2002; OPPENHEIM, A. L. *Ancient Mesopotamia: portrait of a dead civilization*. University of Chicago Press, 1964; ОППЕНХЕЙМ, А. *Древняя Месопотамия: портрет погибшей цивилизации*. Перевод с английского М. Н. Ботвинника. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990; GURNEY, O. R. *The Middle Babylonian legal and economic texts from Ur*. London: British School of Archaeology in Iraq, 1983; ГЕРНИ, О. Р. *Хемты*. Перевод с английского Н. М. Лозинской и Н. А. Толстого. Москва: Наука, 1987.

¹⁶ Istoriografijoje jis labiau žinomas kaip Urukagina, bet pastaruoju metu istorikai skaito šį vardą kaip Uruinimgina.

¹⁷ Labiau žinomi kaip reformos, bet dokumento turiniui pirmasis pavadinimas tinka labiau.

¹⁸ Mokslininkų darbuose pirmojo žinomo rašytinio teisės paminklo vardu tituluojami du tekstai: Uruinimginos teisingumo atkūrimo įsakai ir šumerių ir akadų karaliaus Ur-Namo įstatymai, dar vadinami karaliaus Šulgio įstatymais, nes 1983 m. buvo nustatyta, kad juos surašė Ur-Namo sūnus Šulgis (XXII–XXI a. pr. Kr.). Vargu ar galima pritarti tiems tyrėjams, kurie pirmenybę atiduoda Ur-Namo įstatymams motyvuodami tuo, kad Uruinimginos teisingumo atkūrimo įsakus būtų sunku pavadinti vientisu teisės aktu. Šis aktas mums kaip tik atrodo turintis logišką struktūrą, tvarkingas ir nuoseklus.

¹⁹ *The Reforms of Urukagina* [interaktyvus. Žiūrėta 2015–07–18]. Prieiga per internetą: <http://history-world.org/reforms_of_urukagina.htm>.

²⁰ Žr., pvz.: MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Antras, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2002.

pvz., Romos respublikoje, arba valdovo kreipimasis į tautą, pvz., Babilone, kurio valdovo, karaliaus Hamurapio, įstatymas taip pat buvo daugiau negu teisynas. Karalius, esą gavęs valdžią iš dievų ir įgyvendindamas jų paliepiamą duodavo valdiniam „teisingus įstatymus“ neturėdamas tikslo aprėpti visos teisės viename akte; jis surinkdavo svarbiausias normas ir išleisdavo kaip tos teisės branduolį, kitų jos normų pamatą ir orientyrą kitiems, esamiems ir būsimiems teisėkūros subjektams.

Štai kas parašyta Hamurapio teisyno baigiamosiose nuostatose (dalyje, kurią, deja, skaitytojai dažnai praleidžia, koncentruodami dėmesį į baudžiamosios, civilinės ir kt. teisės normas): „Ateičiai, visiems laikams: karalius, kuris bus šalyje, tegul laiko teisingus žodžius, kuriuos aš nubrėžiau ant savo stelos; tegul nekeičia šalies įstatymų, kuriuos aš nustačiau, šalies sprendimų, kuriuos aš nusprendžiau; tegul neatmeta mano įsakų. Jeigu šis žmogus bus išmintingas ir sugebės teisingai valdyti savo šalį, tai tegul gerbia nutarimus, kuriuos aš nubrėžiau ant savo stelos, ir tegul ši stela nurodys jam kelią ir kryptį, šalies įstatymą, kurį aš nustačiau, šalies sprendimus, kuriuos aš nusprendžiau, ir tegul jis teisingai vadovauja savo juodgalviam²¹, tegul sprendžia jų ginčus, tegul sprendžia jų sprendimus, tegul išnaikina nusikaltėlius ir piktuosius šalyje, tegul pagerina savo žmonių padėtį.“²²

Taip galima įvardyti konstituciją, kuri iš tikrųjų kiekvienam nurodo „kelią ir kryptį“, yra stabili ir nekeičiama konjunktūriniais sumetimais, turi būti kitų įstatymų ir sprendimų pamatas, teisingumo ir teisėtavokos atrama, taikos ir žmonių gerovės prielaida. Nekvestionuojama, kad dabar konstitucija yra teisės saugomų vertybių katalogas, bet tokie buvo ir pirmieji teisės paminklai. Antai nekvestionuojama, kad Hamurapio teisyno normos sudėliotos pagal vertybių hierarchiją ir interesų prioritetus: pirma žmogus įspėjamas nepiktnaudžiauti teise, nešmeižti ir nemeluoti, naudotis toliau išdėstytomis normomis tik jei jo teisės yra pažeistos, jei iš tikrųjų jaučiasi nuskriaustas (1–5 str.); toliau ginama nuosavybė, kurios netekęs žmogus negali pasinaudoti kitomis savo teisėmis (6–25 str.); karo prievolės valstybei atlikimas ir už ją paskirto sklypo valdymas ir naudojimas (26–41 str.); žemės nuomos ir kitų žemėvaldos santykių bendras reguliavimas (42–71 str.); pirklių ir lupikų, tarp kitko, ir veikiančiųjų kaip valstybės agentai, veiklos reguliavimas (88–126 str.); šeimos ir paveldėjimo teisė (127–194 str.); atsakomybė už sumušimą ir kūno sužalojimus (195–214 str.); darbo santykiai, sutartinė ir deliktinė atsakomybė (215–277 str.); vergų pirkimas ir vergijos teisėtumo patikrinimas (278–281 str.). Be to, teisyno rengėjai pasirūpino visų tų grupių sąsaja, todėl kiekvienos normos paskutinią turi kažką bendra su pirmąja tolesnės grupės norma – pavyzdžiui, 195 straipsnis, kuriame nustatoma sūnaus, mušusio savo tėvą, atsakomybė, akivaizdžiai sujungia ankstesnę šeimos teisės normų grupę su tolesne atsakomybę už mušimą ir kūno sužalojimus nustatančių normų grupe.

Babilone anksčiau negu kitose šalyse į rašytinį įstatymą pradėta žiūrėti kaip į tautos ir kiekvieno jos nario teisių apsaugos priemonę – kol teisė yra aristokratijos arba visuomenės viršūnės rankose, ja įmanoma manipuliuoti. Priėmus rašytinį įstatymą ir jį viešai paskelbus, jis tampa kiekvieno žmogaus teise. Įstatymo visuotinis žinojimas apsaugo jį nuo šališko interpretavimo, o jis pats saugo tautos ir žmogaus interesus. Taip pat Babilone susiformavo taisyklė, kad nepaskelbtas įstatymas negalioja ir kad įstatymas yra tiesioginio taikymo aktas. Hamurapio teisyno baigiamosiose nuostatose skaitome tokius žodžius: „Kad stiprusis neengtų silpnojo, kad užtikrintų teisingumą našlaičio ir našlės atžvilgiu, kad Babilone <...> teistų šalies teismu, priiminėtų šalies sprendimus ir engiamajam užtikrintų teisingumą, aš nubrėžiau savo branguosius žodžius ant savo paminklo ir pastačiau prieš savo, teisingumo karaliaus, atvaizdą. <...> Engiamas žmogus, kuris turės teismo bylą, tegul prieina prie mano, teisingumo karaliaus, atvaizdo, tegul priverčia perskaityti [jam balsu] mano užrašytą paminklą, tegul jis išgirsta

²¹ Pažodžiui išverstas šumerų-akadų etnoso savivardis šum. *sang-ngiga* ir akad. *calmat kakkadi*.

²² Законы Вавилонского царя Хаммурапи. Из *Хрестоматия по истории Древнего Востока*. В 2-х частях. Часть первая. Под редакцией акад. М. А. Коростовцева, д. и. н. И. С. Кашнельсона. проф. В. И. Кузичина. Москва: Высшая школа, 1980, с. 152; taip pat žr.: Законы вавилонского царя Хаммурапи [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/hammurap.htm>>.

mano brangiuosius žodžius, o mano paminklas tegul parodo jam jo bylą, tegul jis pamato savo sprendimą, tegul nuramina savo širdį <...> ir tegul iš visos širdies šlovina mane prieš [dievą] Marduką²³, mano valdovą, ir [dievę] Carpanitę²⁴, mano valdovę <...>“²⁵

Jau antrame iš mūsų dienas pasiekusių Mesopotamijos teisės paminklų – Ur-Namo įstatymuose²⁶ – randame sąvoką *nam-lugal*, kurios esmę būtų galima nusakyti taip – amžinas valstybingumas, valdžios charizma, ypatinga dieviška substancija, esą atėjusi iš dangaus „laikų pradžioje“ ir įsikūrusi žemėje, kurią (žemę) valdyti dievai pašaukė karalių („Po to kai [dievai] Anumas ir Enlilis²⁷ perdavė [dievui] Nanai²⁸ Uro²⁹ [karalystės] *nam-lugal*, tada [karalius] Ur-Namas, sūnus, pagimdytas deivės Ninsunos“³⁰ <...>). Pabrėžtina, kad *nam-lugal* susieta su teritorija, o ne su monarcho asmeniu. Jei šiame krašte yra įsikūrusi *nam-lugal*, jame susiformuos valstybė – koks nors gabus čiabuvis (kad ir paprastas piemuo, kaip Lipit-Ištaras, ar žvejys, kaip Utuchengalis) iškils ir taps karaliumi, tačiau jei *nam-lugal* nėra – visos pastangos įsteigti valstybę būtų beprasmsės. Mūsų tyrimui svarbus yra ir kitas *nam-lugal* bruožas – šios substancijos amžinumas. Kartą įsikūrusi toje žemėje *nam-lugal* ten ir išlieka. Hipotetiškai dievai galėtų ją atimti, bet tai būtų neteisinga žmonių, kurie neturi kentėti dėl valdovų gobšumo ar žiaurumo, atžvilgiu. Mesopotamijoje vyravo įsitikinimas, kad dievams rūpi žmonių gerovė, jie apdovanoja teisingus bei rūpestingus ir baudžia savavaliuiančius ir reikalus apleidusius valdovus. Matydami neteisingai valdantį karalių, jie perduoda valdžią kitam. Jau minėto Uruinimginos, nuvertusio paskutinį Ur-Nanšės dinastijos valdovą Lugalandą, Utuchengalio, sukilusio prieš karalių Tiriganą, taip pat Ur-Namo, nuvertusio Utuchengalį, ir kai kurių kitų valdovų veiksmams Mesopotamijos teisės doktrinos požiūriu buvo teisėti, dievų palaiminti. Esant tokiai doktrinai, galima patraukti atsakomybėn tik už nesėkmingus pasikėsimus į konstitucinę santvarką – karalius nugalėtojas yra teisingas karalius, nes kitaip jis būtų buvęs nugalėtasis. Doktrina pateisindavo tai, kas dabar būtų laikoma perversmu, ir, vertinant ją iš dabarties pozicijų, tai būtų trūkumas. Tačiau, mūsų manymu, yra ir teigiamas dalykas – daug anksčiau už 1215 m. Didžiąją chartiją ar 1776 m. JAV Nepriklausomybės deklaraciją Mesopotamijoje buvo doktriniškai pagrįsta ir įstatymiškai įtvirtinta viena iš svarbiausių konstitucinių tautos teisių – teisė priešintis tironijai.

Kadangi *nam-lugal* yra dieviškos kilmės, amžina ir susieta su teritorija substancija, ji yra pirminė, pradinė ir nuolatinė, o karaliaus valdžia – antrinė, išvestinė ir kintama kategorija. Mesopotamijos karaliai tikrai negalėtų tarti „valstybė – tai aš“. Kaip jau minėjome įvade, Vakaruose pripažįstama teisės viršenybė valstybinės ir apskritai visos politinės valdžios atžvilgiu, anot H. J. Bermanno, įsitvirtino europiečių teisinėje sąmonėje daug anksčiau, negu idėja buvo išplėta iki teisinės valstybės koncepcijos (pastaroji pasirodė tik XIX a.) – jau nuo XII a. Vakarų teisinėje erdvėje, net absoliutinėse monarchijose, buvo pripažįstama monarcho teisė ir pareiga leisti įstatymus (t. y. kurti teisę), tačiau kartu buvo neigiama jo laisvė leisti šiuos įstatymus savavališkai, taigi įstatymai, kol nebuvo pakeisti, varžė ir patį monarchą³¹. Mesopotamijos teisės doktrinoje taip pat buvo pripažįstama monarcho teisė ir pareiga leisti įstatymus, kurie taip pat saistė jį.

²³ *Marduk* – vienas iš vyresniųjų dievų, Babilono globėjas.

²⁴ *Sarpanit, Zarpanit* – deivė-motina, Marduko žmona.

²⁵ Законы Вавилонского царя Хаммурапи. Из *Хрестоматия* <...>, с. 174.

²⁶ Законы Ур-Намму. Из *Хрестоматия по истории Древнего Востока*. В 2-х частях. Часть первая. Под редакцией акад. М. А. Коростовцева, д. и. н. И. С. Кацнельсона, проф. В. И. Кузицина. Москва: Высшая школа, 1980, с. 146–148; taip pat žr.: Законы Ур-Намму [interaktyvus. Žiūrėta 2015–07–12]. Prieiga per internetą: <<http://www.biblicalstudies.ru/Lib/Epigraph/7.html>>.

²⁷ *Anu* (šum. *An*) ir *Enlil* – vyriausi dangaus ir sausžemės dievai.

²⁸ Šum. *Nanna* (akad. *Sin, Su'en*) – Mėnulio dievas, dievo Enlilio ir jo žmonos deivės Ninlilės (*Ninlil*) sūnus.

²⁹ *Ur* (šum. *Urim*, akad. *Uru*) – svarbus šumerų miestas-valstybė.

³⁰ *Ninsun* (arba *Ninsuna, Nininsina*) – viena iš jaunesniųjų dievių.

³¹ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija* <...>, p. 26.

Reikšmingas Mesopotamijos teisės doktrinos teiginys – įsitikinimas, kad egzistuoja aukštesnio lygio ar laipsnio nuostatos, „dieviškasis įstatymas“, kurio neįmanoma panaikinti žmogaus valia. Šios nuostatos kyla ne iš visuomenės, jos yra virš visuomenės. Nepaisant baisių neteisybių ir piktnaudžiavimų, esą padarytų Uruinimginos pirmtakų, jų panaikintų senų ir įvestų naujų normų, dieviškasis įstatymas neišnyko: „Ankstesnius dievų sprendimus jis [Uruinimgina] jiems [valdiniams] pritaikė, žodį, kurį jo karalius [dievas] Ningirsas jam tarė, jis nustatė.“³² Žmonių sprendimu nustatytos taisyklės kartais jam prieštarauja, tad karaliaus pareiga yra pašalinti tokias normas ir vėl pritaikyti žmonėms dieviškąjį įstatymą. Tas dieviškasis įstatymas įgyvendinamas žmonių sukurtais įstatymais, ir čia matome prigimtinės teisės doktrinos ištakas. Juk „Valstybė į pozityviosios teisės esmę kaip teisinę kategorija įeina kaip teisėkūros subjektas (prigimtinę teisę verčia pozityviaja) ir kaip teisiųjų imperatyvų privalomumo garantas. Prigimtinės teisės kompetencija šioje srityje apsiriboja humanistinių idėjų skelbimu (teisinėmis idėjomis). Ji parodo, kokias vertybes valstybė privalo versti visuotinai privalomo elgesio taisykle ir kiek jos gali būti ribojamos. Kita vertus, pažymėtina, kad šiuolaikinės demokratinės valstybės paskirtis nėra tik minėtųjų teisių garantavimas, nes pastaruoju metu visuomenėje yra akcentuojami ir kiti asmeniui svarbūs interesai. Teisės vertybės yra siejamos su visuomenės interesais. <...> Valstybė išvedama iš pozityviosios (nustatytosios) teisės poreikių ir tais poreikiais apribota jos veikla. Kitaip tariant, šiuolaikinės demokratinės valstybės paskirtis yra suderinti įvairiausius interesus, nes jų sutapties negali būti – net solidarioje visuomenėje būtina akcentuoti individų interesų svarbą, atskiriant juos nuo visos visuomenės, taip pat valstybės interesų bei poreikių. <...> Viena vertus, pozityvioji teisė išvedama iš prigimtinės, kita vertus, pozityvioji teisė paverčia prigimtinės teisės idėjas konkrečia valstybės ginama elgesio taisykle“³³, – šiais žodžiais D. Beinoravičius apibūdino pozityviosios ir prigimtinės teisės sąsają, kaip ji dabar suprantama mūsų teisės teorijoje, kuri daugiausia, deja, tebėra pozityvistinė (arba neopozityvistinė)³⁴. Tačiau tais pačiais žodžiais galime apibūdinti ir dieviškojo bei karališkojo įstatymų santykį senovės Mesopotamijos teisės doktrinoje, ir žodis „dieviškasis“ čia neturėtų bauginėti skaitytojų, nes „dieviškasis“ ir „religinis“ nėra sinonimai. Mesopotamijoje tas aukštesnio laipsnio įstatymas buvo dieviškas jo kilmės požiūriu, bet turinio požiūriu jis artimesnis tam, ką mes vadiname prigimtiniu įstatymu.

Mesopotamijoje pagrindinė dieviškojo įstatymo kategorija buvo teisingumas, o karalių veiklą galima apibūdinti kaip socialinį teisingumą, kurio paieška buvo labai aktuali Mesopotamijos teisės doktrinoje ir praktikoje. Matyt, neatsitiktinai pirmasis žinomas įstatymas buvo ne kas kita kaip Uru-

³² *The Reforms of Urukagina* <...>.

³³ BEINORAVIČIUS, D. Prigimtinės teisės socialiniai dėsniniai. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 1 (1), p. 64.

³⁴ Vadovėlyje „Teisės teorijos įvadas“, tiek pirmajame 2010 m., tiek ir antrajame 2012 m. leidime, akcentuota mintis, kad atsisakius pozityvizmo metodologijos (7 skyriaus autorius E. Spruogis pabrėžia, kad vadovėlyje tokios metodologijos atsisakyta), „<...> dingsta ir būtinybė skirstyti teisę į pozityviają ir prigimtinę. Pirmiausia terminas „pozityvioji teisė“ sietinas būtinu ryšiu su pozityvizmo metodologija: jos atsisakymas paverčia termino „pozityvioji teisė“ vartojimą beprasmiu. Antra, terminas „prigimtinė teisė“ sietinas su idealios, siektinos teisės būtimi, tačiau, kaip minėta, teisė turi būti nagrinėjama tokia, kokia ji yra, o ne kokia turėtų būti. Maža to, idealo – prigimtinės teisės – suvokimas skirtingose visuomenėse, priklausomai nuo visuomenės sąmonės ir visuomeninių santykių <...>, yra skirtingas, o tai rodo, kad ne pati žmogaus prigimtis yra prigimtinės teisės šaltinis. Būtų kvaila ir naivu apeliuoti, kodėl antikinėje visuomenėje nebuvo kreipiamas dėmesio į vergų prigimtį. Žinoma, teisė ir tuomet gynė tam tikras visuomenės (vergai net nebuvo visuomenės dalimi) vertybes, t. y. teisė atitiko tam tikrą teisingumą, kaip jis visuomenėje tada buvo suprantamas“ (BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*: vadovėlis. Vilnius: Leidykla MES, 2010, p. 168; BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*: vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. *Liber amicorum* prof. dr. Egidijui Jarašiūnui – 60. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 219).

Iš esmės pritardami tokiai vizijai, vis dėlto vartojame prigimtinės ir pozityviosios teisės kategorijas, ir tokia pozicija atitinka pirmiau išdėstytą viziją. Juk tirti teisę tokią, kokia ji yra, teisės istorijos mokslo požiūriu reiškia tirti tokią, kokia ji buvo, o visa teisės istorija kaip tik buvo kovos tarp idealo ir tikrovės istorija, kurios paaikškinti be prigimtinės ir pozityviosios teisės kategorijų neįmanoma.

ninginos teisingumo atkūrimo įsakai, taip pavadinti tyrėjų dėl akivaizdaus jo turinio įsakmumo (panaikintos kai kurios prievolės ir mokesčiai bei juos rinkusiųjų pareigybės, užtikrinta socialiai remtinų žmonių teisinė apsauga, valstybė perėmė iš valdinių dalį išlaidų, susietų su sunkiai susirgusiems gydyti atliekamomis religinėmis apeigomis ir mirusiųjų laidotuvėmis, ir kt.). Ir Ur-Namas didžiavosi, kad jam valdant „Našlaitis nebuvo atiduodamas turtingojo valdžiai, našlė nebuvo atiduodama stipresniojo [valdžiai], siklio žmogus [t. y. vargšas, nes siklis – 8,4 g sidabro] nebuvo atiduodamas minos [t. y. turtingojo, nes mina – 60 siklių] žmogaus [valdžiai]“³⁵. Kaip didžiausią savo nuopelną karalius Lipit-Ištaras nurodo: „<...> Iš tikrųjų, tomis dienomis aš pasirūpinau <...> Isino [valstybės] sūnų ir dukrų laisve, Šumero ir Akado [valstybės] sūnų ir dukrų, ant kurių <...> vergystės pančiai <...> buvo uždėti. Iš tikrųjų, <...> aš padariau tėvą vaikų atrama, [ir] vaikus tėvo atrama; aš paliečiau tėvui stovėti šalia vaikų [ir] vaikams stovėti šalia tėvo [t. y. paremti ir palaikyti jį] <...>“³⁶. Štai kaip Hamurapis interpretavo valdžios paskirtį ir savo pareigas: „<...> Mane, Hamurapi, rūpestingą valdovą, dievobaimingą, kad nugalėtų teisingumas šalyje, kad būtų sunaikinti nusikaltėliai ir piktieji, kad stipresnysis neengtų silpnesniojo, kad panašiai kaip [dievas] Šamašas³⁷ patekėčiau virš juodgalvių ir nutvieksčiau šalį, – [dievai] Anumas ir Enlilis pašaukė mane žmonių gerovei.“³⁸

Žmonių gerovė Mesopotamijoje buvo suprantama kaip materialinė gerovė, asmens laisvės, sveikatos ir pasiturimo gyvenimo junginys, o tokią gerovę kaip tik įmano palaikyti valstybė. Nenuostabu, kad niekur kitur senovės pasaulyje (gal tik išskyrus Atėnus Solonų reformų metu) nematome tokios aktyvios socialinės politikos, kainų ir palūkanų ribojimo, darbo rinkos reguliavimo – tai parodo tūkstančiai perskaitytų (iš dešimčių tūkstančių iškastų) molinių lentelių. Nors teisingumo sąvoka buvo kildinama iš dievų, karalius galėjo gana laisvai ją interpretuoti, turėdamas sąlygišką autonomiją nuo šventikų, kurie visuose kraštuose buvo pirmieji teisės aiškintojai ir tyrėjai, o šventyklos – teisės aktų saugyklos ir teisės mokyklos. Mesopotamijos valdovai rūpinosi didžiulio centrinių ir vietinių dievų panteono kultu, globojo šventyklas³⁹, ir šiuo požiūriu jų valstybė ir valdžia nebuvo grynai pasaulietinė. Santykiai tarp valstybės ir šventyklų Mesopotamijoje yra panašūs į santykius valstybėje, kurioje įstatymiškai įtvirtinta oficialioji, valstybinė religija. Tačiau Mesopotamijos teisė aiškiai skyrė dvi viešąsias žemės nuosavybės formas – šventyklų (šaltiniuose dažniausiai vadinamą dievų nuosavybę) ir valstybės nuosavybę (šaltiniuose dažnai vadinamą rūmų nuosavybę). Apie jas kalbama jau seniausiam teisės paminkle – Uruinimginos teisingumo atkūrimo įsakuose: patesis⁴⁰ savinasi pajamas iš „dievų žemės“ ir elgdavosi taip, tarsi tai buvo jo privati nuosavybė, apmokestindavo antraeilių (regioninių, vietinių) dievų turtą ir kontroliavo bei paskirstydavo derlių ir pajamas iš jo. Uruinimgina didžiuojasi panaikinęs šiuos mokesčius ir grąžinęs šventykloms patesio pasisavintas žemes bei kitą turtą. Nuo „dievų žemės“ yra atskirta valstybės žemė, dirbama vergų ar nuomojama laisvųjų šub-lugalų⁴¹. Abiem nuosavybės formoms buvo suteikta sustiprinta teisinė apsauga: antai nuteistas vagis mokėjo dešimteriopą iš muškenumo⁴² pavogto turto vertę, ir trisdešimteriopą iš šventyklų ar valstybės pavogto turto

³⁵ Законы Ур-Намму. Из *Хрестоматия* <...>, с. 147.

³⁶ STEELE, Francis R. *The Code of Lipit-Ishtar*. Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania. Reprinted from American Journal of Archaeology, Volume LII Number 3 July-September, 1948 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-15]. Prieiga per internetą: <http://oilib.uchicago.edu/books/steele_code_of_lipit-ishtar.pdf>.

³⁷ Akad. *Shamash* (šum. *Utu*) – saulės dievas, atsakingas už teisingumo vykdymą.

³⁸ Законы вавилонского царя Хаммурапи. Из *Хрестоматия* <...>, с. 174.

³⁹ Teisyne Hamurapis nepamiršo išvardyti savo geradarių kiekvienos savo provincijos šventykloms, pabrėžė sąsają su kiekvienos provincijos dievais, manytina, norėdamas tuo įteigti, kad jis yra ne vien Babilono valdovas, visas kitas teritorijas valdantis per vietininkus, o tiesioginis kiekvienos žemės suverenas ir joje palaikomų kultūr globėjas.

⁴⁰ *Patesi* – vyriausiojo dievo Ningirso (*Ningirsu*) vyriausiasis šventikas arba žynys.

⁴¹ *Shub-lugal* – karaliaus valdinys.

⁴² *Mushkenum* – laisvasis, priklausęs vienai iš dviejų pagrindinių socialinių grupių Babilono valstybėje; kita grupė buvo avilumai (*awelum*).

kainą (Hamurapio teisyne 8 straipsnis). Dažnai teigiama, kad valdant Hamurapiui šventyklų ūkis buvo valstybinio ūkio dalis. Jie dažnai tapatinami ir kalbant apie senovės Egiptą. Iš tikrųjų juridinė riba tarp šventyklų ir valstybės nuosavybės Senovės Pasaulyje egzistavo visada. Ji tapdavo ryškesnė paastrėjus valdovo ir šventikų konfliktui, ir atrodė miglota bei lengvai peržengiama vienam iš tų priešininkų paėmus viršų. Tarkim, valdant silpniems Uruinimginos pirmtakams, šventikai, ypač dievo Ningirso tarnautojai, savinasi pajamas iš valstybės turto, o Hamurapis, sukūręs stipriai centralizuotą valstybės valdymo sistemą, naudojo pajamas iš šventyklų ūkio valstybės išlaidoms padengti, tačiau Teisyne rašė „jei tai priklauso dievui arba rūmams <...>“, t. y. paisė vadinamosios įstatymo raidės. Manome, nebus per drąsu teigti, kad Mesopotamijoje buvo žengtas pirmas svarbus žingsnis teisės ir viešosios valdžios laipsniško supasaulietinimo ir atskyrimo nuo religijos bei jos tarnautojų keliu. Mūsų šiuolaikinės valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo doktrinos pamatas yra konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas, kaip tai konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime (bylos Nr. 23/98)⁴³, o pasaulietiškumo doktrinos pradžia senovės Mesopotamijos teisė.

Mesopotamijoje buvo sukurtas paternalistinis valstybės modelis, kur valdiniai yra karaliaus valdomos valstybės „sūnūs ir dukros“, o valdovas – „teisingumo karžygys“, „ganytojas taikdarys“, „rūpestingas kunigaikštis“ (taip Hamurapis apibūdina save Teisyne). Remdamasis tokia doktrina, karalius ne tik galėjo, bet ir privalėjo sutvarkyti šalies teisę, parengti ir išleisti Teisyną. Nekvestionuojama, kad Hamurapis iš tikrųjų mėgino sukurti žmonių gerovės valstybę, įtvirtinti savo Teisyne teisingumą, kaip jį vaizdavo doktrina ir kaip pats suprasdavo, ir nuosekliai jį įgyvendinti. Antai Hamurapis susiaurino kompozicijos principo taikymo erdvę ir išplėtė taliono teisės taikymą, matyt, tam, kad pasiturintys nusikaltėliai neatsipirkinėtų, o patirtų atpildą, kurio nusipelnė⁴⁴.

Įtvirtintas socialinis teisingumas ir aukšto lygio juridinė technika (čia sutinkame su I. Klima, kad juridine technika ir turiningumu Hamurapio teisyną lenkia tik Justiniano kodifikacija⁴⁵) Hamurapio teisynui užtikrino ilgą gyvenimą – paskutiniai iš apie 40 žinomų jo nuorašų buvo atlikti praslinkus 1,5 tūkst. metų po jo išleidimo, jau kitose valstybėse ir kitų tautų atstovų⁴⁶, ir tebegyvuoja net dabar, – pasaulietinės ir bažnytinės teisės tyrėjai (D. Pritčardas, D. Valtonas, D. Beikeris, V. Akimovas ir kt.⁴⁷) pagrįstai teigia, kad Hamurapio teisyne ir kitų Mesopotamijos teisynų nuostatos yra įtvirtintos daugelyje Senojo Testamento knygų, vadinasi, yra pasiekusios mūsų dienas. Per Šventąjį Raštą klostosi Mesopotamijoje sukurtos gerovės valstybės koncepcijos ir mūsų dienomis Lietuvoje plėtojamos visuotinės gerovės valstybės doktrinos, kuri yra tolesnis teisinės valstybės koncepcijos išplėtojimas, sąsaja⁴⁸. Pastarąją pagrindžia ir populiarina, pavyzdžiui, A. Vaišvila. Taip pat tarpukario

⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013-06-13 nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktu, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 49-1424.

⁴⁴ Законы Вавилонского царя Хаммурапи. Из *Хрестоматия* <...>.

⁴⁵ КЛИМА, Й. *Общество и культура древнего Двуречья*. Пер. с чешск. Прага: Academia. Издательство Чехословацкой Академии наук, 1967.

⁴⁶ Jis buvo aktualus net kai šias žemes užkariavo Aleksandras Makedonietis, kartu su savo kariais ten įkurdinęs graikų kultūros, filosofinės ir teisinės minties atstovus.

⁴⁷ PRITCHARD, J. B. *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament*. Princeton University Press, 1950; WALTON, J. H. *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament: Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*. Baker, 2006; BAKER, J. R. *Women's rights in Old Testament times*. Salt Lake City: Signature Books, 1992; АКИМОВ, В. В. Правовые памятники Древней Месопотамии и Библия. *Труды Минской духовной академии*, 2006, №. 4 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-19]. Prieiga per internetą: <http://minds.by/academy/trudy/trudy-4/pravovy-e-pamyatniki-drevnej-mesopotamii-i-bibliya#.VaQ_18_AKcw>.

⁴⁸ Šios koncepcijos idėja yra ta, kad teisei valstybei nepakanka atitinkamų normų, procedūrų ir mechanizmų – būtina padėti žmogui realiai pasinaudoti savo teisėmis. Valstybės veikla neturi apsibrėžti vien tvarkos apsauga, ji privalo užtikrinti visų piliečių gerovę, teisingą nacionalinio produkto paskirstymą.

Lietuvoje pasirodęs Hamurapio teisyne ir Lietuvos Statuto, pagrįstai laikomo bajorų konstitucija⁴⁹, nagrinėjimas viename mokslo straipsnyje⁵⁰ tik iš pirmo žvilgsnio atrodo ekstravagantiškas – jie iš tikrųjų yra susiję.

2. Konstitucinė ir administracinė justicija Romos valstybėje

Žinoma, turint konstitucijos tekstą yra pakankamas pagrindas teigti, kad tam tikrame krašte konstitucionalizmas iš samprotavimų ir idėjų srities buvo perėjęs į praktinių veikslių plotmę. Tačiau suprantant konstitucionalizmą kaip valdžios ribojimo konstitucija doktriną ir praktiką, vargu ar galima teigti, kad, surašius konstituciją, konstitucionalizmo idėja buvo *igyvendinta*. Pritariame T. Berkmanui, savo pranešime „Konstitucingumo radimasis ir vieta politiškumo tvarkoje“⁵¹ akcentavusiam mintį, kad rašytinei konstitucijai esant konstitucionalizmo gal ir nebūti. Prisiminkime ir trijų teisės egzistavimo lygmenų viziją, Lietuvoje plėtojama, pvz., A. Vaišvilis: teisinės idėjos, teisės normos, teisiniai santykiai – „tik visi kartu jie sudaro gyvąją teisę“⁵².

Todėl praelyje suradus konstitucijų, mūsų manymu, būtina žengti antrą žingsnį – atskleisti toje epochoje konstitucinės kontrolės ar priežiūros mechanizmus (institucijas ir procedūras) – kas ir kaip sprendavo, ar tam tikros normos atitinka konstitucinius imperatyvus. Konstatavus, kad idėjos tapo konstitucinėmis nuostatomis, o šios transformavosi į realiai veikiančią konstitucinę sistemą, būtų sugriauta laikų iki XVIII a. antros pusės kaip „konstitucingumo priešistorės“ vizija.

Dabartinė konstitucinė ir administracinė justicija turi akivazdžią sąsają su auspicijų ir augurų institutais senovės Romoje, kurių paskirtis buvo spręsti dėl valstybės institucijų ir pareigūnų veiksmų, rinkimų, įstatymų atitikties aukščiausiąją galią turinčiai teisei. Nepaisant jų svarbumo, Lietuvos istorinėje teisės literatūroje šiems institutams neskiriama dėmesio (pavyzdžiui, Užsienio teisės istorijos vadovėlyje⁵³ apie juos nėra nė žodžio).

Visuotiniai tautos susirinkimai – komitijos (lot. *comitia*, nuo *coire* – rinktis), įvairių valstybės institucijų posėdžiai, rinkimai ir kt. prasidėdavo auspicijomis (lot. *auspicia*, nuo *avis* – paukštis, ir *speculare* – stebėti), t. y. ateities spėjimu iš paukščių elgsenos, atliekamu dalyvaujant ateities spėjėjams – augurams (lot. *auspicia patrum*) arba be jų (lot. *auspicia privata*). Aukštųjų magistratų (konsulų, pretorių, cenzorių) organizuotos auspicijos buvo vadinamos *auspicia maiora*, o žemesniųjų – *auspicia minora*. Buvo svarbu gauti teigiamą būsimo susirinkimo ir balsavimo ženklą (lot. *tripudium solistimum*), pavyzdžiui, jei vištos aktyviai lesė grūdus, tai buvo teigiamas ženklas. Atlikus auspicijas ir interpretavus jų rezultatą kaip teigiamą ženklą, buvo skelbiamas sprendimas klausimas ir iš karto pradėdamos balsavimas. Auspicijomis prasidėdavo kiekvienos valstybės institucijos posėdžiavimas, jos buvo būtinos prieš paskiriant ir išrenkant magistratus⁵⁴, priimant kiekvieną oficialų

⁴⁹ Žr., pvz.: VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2012, nr. 4.

⁵⁰ STANKEVIČIUS, V. Lietuvos statutas ir Hammurabio Kodeksas. *Teisė*, 1940, nr. 52, gegužis–birželis, p. 214–218.

⁵¹ 2015 m. vasario 4 d. vykusioje konferencijoje „Konstitucijos idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija“.

⁵² VAIŠVILA, A. *Teisės teorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 195.

⁵³ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija* <...>.

⁵⁴ Romėnai magistratais vadino pareigūnus, o ne pareigybes. Literatūroje Romos pareigybėms nusakyti vartojamas terminas „magistratūra“, kurio romėnai nevartojo ir net nežinojo pareigybės sąvokos. Magistratus romėnai suvokdavo kaip deleguoto suvereniteto turėtojus, laikinai gavusius dalį valdžios iš Romos tautos. Visi kiti piliečiai magistratų atžvilgiu buvo privatūs asmenys (lot. *privati*). Magistratai Romoje, kitaip nei Atėnuose, negaudavo atlyginimo; buvo laikoma tautos suteikta garbe (lot. *honores*) būti jos atstovu ir tarnauti jai, o magistrato karjera – tai garbingas tarnybos kelias (lot. *cursum honorum*), ėjimą kuriuo reglamentavo 180 m. pr. Kr. Viliaus įstatymas (lot. *Lex Villia annalis*). Atlyginimą gaudavo tik valstybės tarnautojai – raštininkai, tekūnai ir kt. Magistratūros buvo ordinarinės (nuolatinės) ir ekstraordinarinės (laikinosios, steigiamos prireikus). Ordinarinės magistratūros visada buvo kolegialios – buvo renkami du ar daugiau

aktą, išžygiuojant kariuomenei ir kt. Tai buvo daugiau nei religinė apeiga – auspicija buvo būsimo akto ar žingsnio legitimavimas ir jo atitikties aukščiausiąją galią turinčiai teisei patikrinimas. Abejonė dėl auspicijos atlikimo teisingumo arba jos rezultatų interpretavimo buvo pagrindas magistratams kreiptis į augurų kolegiją su prašymu duoti išvadą⁵⁵.

Auguro (lot. *augures*) pareigybės (Romoje augurai buvo priskiriami ne prie magistratų, o prie šventikų) įsteigimas priskiriamas antrajam Romos karaliui Numai Pompilijui (*Numa Pompilius*), esą valdžiusiam 715–673/672 m. pr. Kr. Jų skaičius tolydžio buvo didinamas: iš pradžių iki 3, paskui – iki 6, vėliau iki 9, dalį vietų atiduodant plebėjams; valdant Sulai (*Lucius Cornelius Sulla (Felix)*) jų buvo 15, o valdant Julijui Cezariui jų skaičius buvo didžiausias – 16. Visi jie sudarė kolegiją (seniausias auguras buvo pirmininkas, tituluojamas *magister collegii*), kuri rinkosi išvadamis dėl valstybės institucijų ir pareigūnų aktų, rinkimų ir kt. atitikties aukščiausiąją galią turinčiai teisei duoti ir įvairiems savo profesinės veiklos klausimams spręsti. Augurai ėjo pareigas iki gyvos galvos. Iš pradžių juos skyrė karaliai, paskui nauji augurai buvo renkami (lot. *cooptati*) iš esamų augurų kolegijos narių, dar vėliau iš trijų augurų kolegijos pasiūlytų kandidatų išrinkdavo tribų komicijas, dar vėliau – skyrė imperatorių augurų kolegijos teikimu. Augurų veiklą reguliavusių nuostatų visuma buvo augurų teisė (lot. *ius augur(i)um*) ir kartu su naudinga profesine informacija bei duotomis išvadamis buvo surašoma augurų knygoje (lot. *libri augurales*).

Augurų kolegijai nustačius, kad prieš balsavimą vykusį auspiciją buvo atlikta neteisingai ar kad jos rezultatai interpretuoti kaip nepalankūs požymis, valdžia privalėjo paskelbti negaliojančiu priimtąjį įstatymą ar vykusius rinkimus, panaikinti priimtą sprendimą, atšaukti potvarkį ir kt. Augurų nutarimai neskundžiami ir neginčijami, privalomi visiems. Kartais augurų nutarimo tekdavo laukti, bet niekas nesistebėjo, nes auspicijos rezultatų interpretavimas buvo suvokiamas kaip sudėtingas darbas, kai reikia deramai pasitarti ir pastudijuoti augurų knygas, t. y. susipažinti su precedentais. Pabrėžtina, kad augurų nutarimai iš tikrųjų buvo vykdomi, bent romėnų autorių darbuose yra aprašyta atvejų, kai sužinoję augurų nutarimą atsistatydindavo aukštieji magistratai – diktatoriai (7 atvejai iki Cezario diktatūros), konsulai (5 atvejai per tą patį laiką) (o tai aukščiausiosios pareigos – valstybės vadovo pareigos), žinomi plebėjų tribūnų ir cenzorių atsistatydinimai ir kt., buvo nutraukiami karo veiksmai, naikinami teisės aktai. Aštuonis tokius atvejus pateikia Titas Livijus „Romos istorijoje nuo miesto įsisteigimo pradžios“⁵⁶: pavyzdžiui, 217 m. pr. Kr. tų metų konsulai, negalėdami atvykti į Romą naujiems konsulams išrinkti, pasiūlė senatui organizuoti rinkimus per išimtinį, bet tokiais atvejais įprastą magistratą – tarpukaralį (lot. *interrex*), bet senatas paskyrė diktatorių „komicijoms vesti“

magistratų, kuriems buvo paskirstomi įgaliojimai, ir vienas galėjo vetuoti kito sprendimus (bet pagal savo kompetenciją šie magistratai veikė savarankiškai ir vienasmeniškai). Ekstraordinarinės magistratūros galėjo būti ir vienasmenės. Įprasta kadencija – vieneri metai (tik cenzoriai ėjo pareigas penkerius metus), o ekstraordinariai magistratai buvo skiriami dar trumpesniais laikais (pavyzdžiui, diktatoriai – 6 mėnesiams). Magistratūrų sistema pradėjo formuotis perėjus nuo karalystės prie respublikos VI a. pr. Kr. pabaigoje. Apie 509 m. pr. Kr. atsirado pirmasis žinomas aukštasis magistratas – vyriausiasis pretorius (lot. *praetor maximus*), ilgainiui pakeistas į konsulą.

⁵⁵ СМОРЧКОВ, А. М. Авгурский контроль над ауспичиями магистратов: теория и реальность. *Античный мир и археология*. Вып. 12. Саратов, 2006, с. 157–171.

⁵⁶ ТИТ ЛИВИЙ. *История Рима от основания города*. В 3 т. Отв. ред. Е. С. Голубцова. Т. 1. Книги 1–10. Пер. В. М. Смирин (кн. 1), Н. А. Поздняковой (кн. 2), Г. Ч. Гусейнова (кн. 3, 4), С. А. Иванова (кн. 5), Н. Н. Казанского (кн. 6), Н. В. Брагинской (кн. 7–10). Комм. Н. Е. Боданской (кн. 1–5) и Г. П. Чистякова (кн. 6–10). Москва: Наука, 1989; ТИТ ЛИВИЙ. *История Рима от основания города*. В 3 т. Отв. ред. Е. С. Голубцова. Т. 2. Книги 21–30 / Пер. Ф. Ф. Зелинского (кн. 21), М. Е. Сергеевко (кн. 22–30). Комм. В. М. Смирин и Г. П. Чистякова. Москва: Наука, 1991; ТИТ ЛИВИЙ. *История Рима от основания города*. В 3 т. Отв. ред. Е. С. Голубцова. Т. 3. Книги 31–45. / Пер. Г. С. Кнабе (кн. 31, 34), С. А. Иванова (кн. 32, 33, 35–37), А. И. Солопова (кн. 38), Э. Г. Юнца (кн. 39), И. И. Маханькова (кн. 40), В. Н. Чемберджи (кн. 41), Н. Н. Трухиной (кн. 42), Н. П. Гринцера, Т. И. Давыдовой, М. М. Сокольской (кн. 43), О. Л. Левинской (кн. 45), М. Л. Гаспарова (периох книг 1–142). Статья Г. С. Кнабе. Комм. Ф. А. Михайловского и В. М. Смирин. Москва: Наука, 1993.

(lot. *dictator comitiorum habendorum causa*)⁵⁷ ir pavedė jam organizuoti komicijas. Augurams nu-
stačius auspicijų klaidą, keturiolikai dienų praslinkus diktatorius ir jo paskirtas kavalerijos vadas (lot.
magister equitum, – diktatoriaus pavaduotojas, turintis imperiumą⁵⁸), gavę įsakymą, atsistatydino, ir
senatui vis dėlto teko paskirti tarpukaralį (*Liv. XXII.33.9–12*). 426 m. pr. Kr. augurų kolegija teigiamai
atsakė į užklausą, ar konsulo valdžią turintis karo tribunus (lot. *tribuni militum consulari potestate*)
gali skirti diktatorių (*Liv., IV, XXXI, 4*); 175 m. pr. Kr. išsprendė konsulų įgaliojimų pasiskirstymo
vadovaujant kariuomenei klausimą (*Liv., XLI, XVIII, 8*) – šita byla įdomi tuo, kad buvo susieta su
valdžių padalijimu, nes Romos respublikoje apsaugą nuo pavojingo valdžios koncentravimo vienos
institucijos rankose užtikrindavo ordinarinių magistratūrų kolegialumas – buvo renkami du tą pačią
kompetenciją turintys pareigūnai (šiuo atveju konsulai), kurie pasidalydavo darbą, ir vienas turėjo veto
teisę kito sprendimams. Pasinaudojus veto teise, reikėjo kreiptis į augurų kolegiją, kad ji patikrintų to
sustabdyto sprendimo atitiktį aukščiausiems teisiniams imperatyvams. 168 m. pr. Kr. augurų kolegija
neleido Romos kariuomenei išžygiuoti, ir konsulas, palikęs legionus metropolijoje, patraukė į Galiją
tik su romėnų sąjungininkais barbarais (*Liv., XLV, XII, 9–12*). Anot klausimą nuodugnai ištyrusio
A. Smorčkovo, augurai galėjo spręsti ir savo iniciatyva, bet dažniausiai veikė pagal senato ar magis-
tratų kreipimusis, priimdavo nutarimus atsakydami į užklausą (*consulti augures, ad augures relatum
est, responderunt augures*)⁵⁹.

Augurų kolegija ir jos kuriama teisė užėmė išskirtinę vietą Romos valstybės teisinėje sistemoje.
Štai ką rašė apie augurų kolegiją ir jos verdiktus Ciceronas veikalą „Apie įstatymus“ antroje knygoje
(*De legibus, II, XII, 31*): „Bet aukščiausioji ir svarbiausioji valstybėje teisė, sujungta su autoritetu,
priklauso augurams. Ir aš laikausi tokios nuomonės ne dėl to, kad aš pats – auguras, bet dėl to, kad
reikia, kad apie mus taip galvotų. Ir iš tikrųjų, ar egzistuoja didesnė teisė (jeigu mes nagrinėjame teisės
klausimą) negu galimybė naikinti susirinkimus ir sueigas, kai jie paskirti aukščiausiojo imperiumo ir
aukščiausiosios valdžios turėtojų, ir paleisti juos, kai jie jau įvyko? [Ar egzistuoja] Kas nors svarbesnis
negu galimybė nutraukti jau pradėtą nagrinėjimą, jeigu bent vienas auguras tars: „Kitą dieną!“ Kas
nors didingesnis negu teisė nuspręsti, kad konsulai atsisakytų savo magistratūros? Kas nors šventes-
nis negu teisė leisti kreiptis su kalba tautai arba plebsui arba atsisakyti duoti tokį leidimą? Toliau, o
galimybė panaikinti įstatymą, jeigu jis buvo priimtas ne pagal teisę, kaip tai buvo su Ticijaus įstatymu
pagal [augurų] kolegijos nutarimą, su Livijaus įstatymais pagal konsulo ir auguro Pilipo sprendimą?
O ta aplinkybė, kad nė viena priemonė, imta magistratų Mieste [t. y. Romoje] arba žygiuose, niekieno
negali būti palaikyta be augurų sutikimo?“⁶⁰

Galimas dalykas (ir čia sutinkame su A. Smorčkovu⁶¹), kad Ciceronas šiuo atveju neišvengė ten-
dencingumo, nes pats buvo auguras ir labai didžiavosi šia savo pareigybe, iškeldamas ją virš visų kitų

⁵⁷ Skiriant diktatorių (lot. *dictator*, iš pradžių buvo vadinamas *magister populi* – tautos viršininku), visada buvo nu-
rodoma priežastis (lot. *causa*), o faktiškai – jo paskyrimo tikslas, kurį jis privalėjo įvykdyti: karui vesti (lot. *rei gerundae
causa*), teismo procesams vesti (lot. *quaestionibus exercendis*), maištui numalšinti (lot. *seditionis sedandae causa*) ir t. t.

⁵⁸ Pagal kompetenciją skiriami imperiumą turintys (lot. *cum imperio*) ir imperiumo neturintys (lot. *sine imperio*)
magistratai. Imperiumas – aukščiausiosios karinės ir civilinės valdžios tiek paskirų žmonių, tiek tautos atžvilgiu visuma,
įskaitant įgaliojimus leisti privalomas elgesio taisykles, įgyvendinti teisę, teisti ir bausti pažeidėjus. Ši visuma buvo ta pati
visiems ją gavusiems magistratams ir nekeičiama laikui bėgant, skyrėsi tik jos įgyvendinimo formos ir aplinka, veiklos
sritis, teritorija. Kol magistratas turėjo imperiumą, jis įsamenindavo Romos tautos didybę (lot. *maiestas populi Romani*),
t. y. įgyvendindavo Romos tautos suverenitetą.

⁵⁹ СМОРЧКОВ, А. М. Определение огрешности ауспийий авгурской коллегией. Из *Античность Европы: Межвузовский сборник научных статей*. Пермь: Пермский университет, 1992, с. 78–85 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1332960001>>.

⁶⁰ ЦИЦЕРОН, Марк Туллий. *Диалоги*. Перевод с латинского и комментарии В. О. Горенштейна. Москва: Научно-издательский центр Ладомир – Наука, 1994 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-19]. Prieiga per internetą: <<http://ancientrome.ru/antlittr/cicero/phil/leges2-f.htm>>.

⁶¹ СМОРЧКОВ, А. М. Определение огрешности <...>.

(o jis, beje, buvo ir konsulas, pretorius, kurulo edilas). Be abejo, būta ir manipuliavimo augurų nutarimais, jų šališkumo ir spaudimo jiems, atviro jų nutarimų ignoravimo ir atviro auspicijos profanavimo, nors romėnų autoriai, rašydami apie tai, pamokomai pabrėžia, kad visa tai neigiamai atsiliepdavo pažeidėjams ir ne tik jiems. Antai Svetonijus (*Gaius Suetonius Tranquillus*) apie 120 m. parašyto savo svarbiausio veikalą „*De vita Caesarum*“ („Apie cezarių gyvenimą“, labiau žinomas kaip „Dvylikos cezarių gyvenimas“)⁶² Trečiosios knygos antrajame straipsnyje rašo apie konsulą Publiją Klaudijų Pulcherį (*Publius Claudius Pulcher*), kuris 249 m. pr. Kr., vadovaudamas romėnų laivynui, prieš prasidedant leliamam mūšiui su kartaginiečiais gavo neigiamą ženklą – vištos atsisakė krapštinėti grūdus. Tada konsulas liepęs išmesti jas už borto tardamas: „Nenori lesti – tegul geria! Signalizuokit laivynui pulti!“ Tačiau šiame mūšyje romėnai patyrė didelį pralaimėjimą. Apie šį epizodą kaip istorinį faktą pasakoja daug patikimų senovės autorių⁶³. Skaitytojai gali rasti daug įdomios informacijos apie auspicijas ir augurų kolegijos veiklą Valerijaus Maksimo (*Valerius Maximus*) I a. parašytame veikle „*Atmintinos veikos ir pasakymai*“ (lot. *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*), ypač jo Pirmojoje knygoje⁶⁴.

Analizuojant augurų kolegijos praktiką peršasi mintis, kad labai panašias bylas sprendžia dabartinis Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, daug paralelių galima išvelgti analizuojant procedūrinius dalykus, dabartį labai primena ir privalomi visiems neskundžiami augurų kolegijos nutarimai, priimami pareigūnų ir institucijų kreipimaisi, atsakant į užklausą, taip pat valdžios institucijų ir pareigūnų pareiga paskelbti negaliojančiu priimtąjį įstatymą ar vykusius rinkimus, panaikinti priimtą sprendimą, kurį augurai „pripažino antikonstituciniu“, atšaukti aktą ar potvarkį, išleistą ar duotą viršijant kompetenciją. Akivaizdi sąsaja su dabartine konstitucine ir administracine justicija, mūsų nuomone, nėra atsitiktinė – ir dabar, ir prieš du tūkstantmečius visuomenė stengėsi kontroliuoti pareigūnų veiksmus, neleisti administracijos aktams prieštarauti įstatymams, o įstatymams – prieštarauti aukščiausia galią turinčioms nuostatoms, kurios dabar siejamos su konstitucijoje išreikšta tautos valia, o tada – su dievų valia, reiškiamą per auspicijas duotu ženklų.

Nesunku atspėti priežastį, dėl kurios romėnai nepanorėjo įsteigti nieko panašaus į konstitucinį ar administracinį teismą. Respublikos laikotarpiu (kaip tik tada augurų kolegija veikė aktyviausiai) įstatymų leidyba buvo sutelkta Romos tautos rankose, o visi magistratai buvo renkami trumpai kadencijai ir atskaitingi Romos tautos institucijoms – komicijoms ir senatui. Kaip ir kaimynai graikai, romėnai baiminosi tironijos, o suteikimas kuriai nors institucijai išskirtinių įgaliojimų šalinti iš pareigų ir naikinti įstatymus reiškė iškelti keleto žmonių valią virš tautos valios. Romėnai palaikė augurų kolegiją, – juk ši pareiškėdavo ne žmonių, bet dievų valią (žmonės tik iššifruodavo tą valią ir perteikdavo visiems suprantamu būdu), o prieš dievų valią žmonės bejėgiai. Augurų kolegija nesisavino nei Romos tautos, nei pareigūnų valdžios. Augurai patys nebuvo pareigūnai, nepriklausė valstybės aparatui, formaliu teisiniu požiūriu jie buvo dvasininkai. Jų nutarimai patys savaime nieko nenaikino ir nešalino – tai darė senatas ir magistratai, kita vertus, kaip tik per augurų kolegiją politinis elitas, kalbėdamas tautos vardu, blokavo nepageidautinų asmenų išrinkimą magistratais, nepalankius komicijų įstatymus ir kt., taip remdamas egzistuojantį valstybinį režimą. Ne dievų balsas, perduotas žmonėms vištų elgsena, o elito nuomonė, pateikta nepriklaistingos reputacijos, autoritetinių ir formaliai nepriklausomų augurų, skambėjo minėtuose kolegijos nutarimuose. „Nepaisant viso sakralinės ir politinės augurų kolegijos

⁶² СВЕТОНИЙ, Г. Т. *Жизнь двенадцати цезарей*. Перевод М. Л. Гаспарова. Москва: Наука, 1993 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://ancientrome.ru/antlitr/svetoni/index.htm>>.

⁶³ Polyb. I 49-51; Cic. ND II 7; Div. I 28; II 20, 71; Liv. Per. 19; XXII 42, 9; Diod. XXIV 1, 3, 5; Val. Max. I 4, 3; VIII 1 abs. 4; Frontin. Strat. II 13, 9; Flor. I 18, 29; Eutrop. II 26, 1; Oros. IV 10, 3; Zonar. VIII 15; Schol. Bob. 337.

⁶⁴ МАКСИМ, В. *Достопамятные деяния и изречения*. Перевод С. Трохачева. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://simposium.ru/ru/node/808>>.

reikšmės, ji buvo kontroliuojama kolegialaus romėnų diduomenės organo – senato. Tokiomis sąlygomis iniciatyva galėjo kilti tik iš politinės valdžios, tai statė augurų (ir kitų šventikų) veiklą į rėmus, atitikusius egzistuojančios socialinės politinės sistemos išsaugojimo interesus⁶⁵, – rašė A. Smorčkovas, ir su tokia išvada galima tik sutikti.

Krintanti į akis „ekstravagantiška“ šios romėnų konstitucinės ir administracinės justicijos išorinė išraiška (gilioje tyloje iškilmingai atliekamos auspicijos ir jų išaiškinimas augurų kolegijos laikantis tam tikrų ritualų ir atliekant tam tikras religines apeigas) neturi stebinti skaitytojų – senovės teisei apskritai būdingas formalizmas, dramatiškumas ir vaizdingumas. F. Meitlendas (*Frederic William Maitland*), dažnai vadinamas Anglijos teisės istorijos mokslo tėvu, knygoje „Anglijos teisės istorija“, parašytoje su bendraautoriumi F. Poloku (*Sir Frederick Pollock*), labai taikliai apibūdino ir paaiškino šį senovės teisės bruožą: „Kol teisė nerašytinė, ją reikia sudramatinti ir vaidinti. Teisingumas turi apsilvilti spalvingais rūbais, nes kitaip nebus pastebėtas.“⁶⁶

Išvados

1. Mesopotamijos ir Romos teisės istorijos paminklų analizė rodo, kad senovės pasaulyje buvo reikšmingų konstitucionalizmo, kaip jis dabar suprantamas, bruožų, įskaitant konstituciją ir konstitucinę justiciją. Todėl konstitucionalizmo istorijos tyrimai chronologiškai turi aprėpti laikus nuo pat pirmųjų žinomų teisės tekstų surašymo iki mūsų dienų, o mokslo literatūroje pasiūlytas konstitucionalizmo istorijos skirstymas į „priešistorę“ (iki pirmosios bangos konstitucijų XVIII a. antroje pusėje) ir „istoriją“ yra nepagrįstas.
2. Senovės Mesopotamijos valstybėse ir Romos respublikoje konstitucija egzistavo kaip rašytinių ir nerašytinių nuostatų visuma, interpretuojama pirmiausia kaip teisingumo išraiška ir matas bei vertybių hierarchija, teisės „branduolys“ arba „ašis“, aplink kurią „sukasi“ visos normos.
3. Labai moderniai atrodo Romos respublikoje visiems privalomi neskundžiami augurų kolegijos nutarimai, priimami pareigūnų ir institucijų kreipimaisi, atsakant į užklausą, taip pat valdžios institucijų ir pareigūnų pareiga paskelbti negaliojančiu priimtąjį įstatymą ar vykusius rinkimus, panaikinti priimtą sprendimą, kurį augurai „pripažino antikonstituciniu“, atšaukti aktą ar potvarkį, išleistą ar duotą viršijant kompetenciją.
4. Konstitucionalizmo istorija yra turintis vidinę logiką, tam tikriems dėsniams pavaldus netrūkstantis kokybiškas ir kiekybiškas konstitucionalizmo augimas, todėl senovės konstitucijos ir kitos konstitucingumo išraiškos turi sąsają su aktualiomis konstitucijomis ir konstitucine justicija.

LITERATŪRA

Aktualūs ir istoriniai teisės šaltiniai ir jų rinkiniai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013-06-13 nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 49-1424.

2. *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Declaration-des-Droits-de-l-Homme-et-du-Citoyen-de-1789>>.

3. *The Code of Lipit-Ishtar*. Iš STEELE, Francis R. *The Code of Lipit-Ishtar*. Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania. Reprinted from American Journal of Archaeology, Volume LII Number 3 July-September, 1948 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-15]. Prieiga per internetą: <http://oilib.uchicago.edu/books/steele_code_of_lipit-ishtar.pdf>.

⁶⁵ СМОРЧКОВ, А. М. Авгурский контроль <...>, p. 171.

⁶⁶ Cituojama pagal: BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija* <...>, p. 87.

4. *The Reforms of Urukagina* [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-18]. Prieiga per internetą: <http://history-world.org/reforms_of_urukagina.htm>.

5. *The Virginia Declaration of Rights, June 12, 1776* [interaktyvus. Žiūrėta 2015-10-21]. Prieiga per internetą: <http://www.virginiamemory.com/online_classroom/shaping_the_constitution/doc/declaration_rights>.

6. Законы Вавилонского царя Хаммурапи. Iš *Хрестоматия по истории Древнего Востока*. В 2-х частях. Часть первая. Под редакцией акад. М. А. Коростовцева, д. и. н. И. С. Кацнельсона, проф. В. И. Кузицина. Москва: Высшая школа, 1980, с. 151–178.

7. Законы Ур-Намму. Iš *Хрестоматия по истории Древнего Востока*. В 2-х частях. Часть первая. Под редакцией акад. М. А. Коростовцева, д. и. н. И. С. Кацнельсона, проф. В. И. Кузицина. Москва: Высшая школа, 1980, с. 146–148.

8. *Хрестоматия по истории Древнего Востока*. В 2-х частях. Часть первая. Под редакцией акад. М. А. Коростовцева, д. и. н. И. С. Кацнельсона, проф. В. И. Кузицина. Москва: Высшая школа, 1980.

Tyrimai

9. ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.

10. BAKER, J. R. *Women's rights in Old Testament times*. Salt Lake City: Signature Books, 1992.

11. BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*: vadovėlis. Vilnius: Leidykla MES, 2010.

12. BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*: vadovėlis. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. *Liber amicorum* prof. dr. Egidijui Jarašiūnui – 60. Vilnius: Leidykla MES, 2012.

13. BEINORAVIČIUS, D. Prigimtinės teisės socialiniai dėsningumai. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 1(1), p. 63–77.

14. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999.

15. GURNEY, O. R. *The Middle Babylonian legal and economic texts from Ur*. London: British School of Archaeology in Iraq, 1983.

16. JARAŠIŪNAS, E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. *Jurisprudencija*, 2010, 2 (120), p. 23–52.

17. JARAŠIŪNAS, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*, 2009, 4 (118), p. 21–46.

18. KRAMER, S. N. *History begins at Sumer*. New York: Doubleday, 1959.

19. KRAMER, S. N. *The Sumerians: their history, culture and character*. Chicago [Ill.]; London: The University of Chicago Press, 1967.

20. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Antras, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2002.

21. MACHOVENKO, J. Modernieji valstybės konstituciniai pamatai bendravalstybinėse LDK privilegijose. *Teisė*, 2015, t. 94, p. 41–58.

22. MACHOVENKO, J. Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje. *Parlamento studijos*, 2012, t. 13, p. 158–177.

23. MACHOVENKO, J. Piliečio ir valstybės santykiai 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje: paveldas ir pamoka. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 8–10.

24. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013.

25. MACHOVENKO, J.; GRIŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos kaip Lietuvos konstituciniai aktai. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 46–66.

26. OPPENHEIM, A. L. *Ancient Mesopotamia: portrait of a dead civilization*. University of Chicago Press, 1964.

27. PRITCHARD, J. B. *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament*. Princeton University Press, 1950.

28. SARTORI, G. *Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas*. Iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2001.

29. STANKEVIČIUS, V. Lietuvos statutas ir Hammurabio Kodeksas. *Teisė*, 1940, nr. 52, gegužis-birželis, p. 214–218.

30. STEELE, Francis R. *The Code of Lipit-Ishtar*. Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania. Reprinted from American Journal of Archaeology, Volume LII Number 3 July-September, 1948 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-15]. Prieiga per internetą: <http://oilib.uchicago.edu/books/steele_code_of_lipit-ishtar.pdf>.

31. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2000.

32. VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2012, nr. 4.

33. WALTON, J. H. *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament: Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*. Baker, 2006.

34. АКИМОВ, В. В. Правовые памятники Древней Месопотамии и Библия. *Труды Минской духовной академии*, 2006, №. 4 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-19]. Prieiga per internetą: <http://minds.by/academy/trudy/trudy-4/pravovyy-e-pamyatniki-drevnej-mesopotamii-i-bibliya#.VaQ_18_AKcw>.

35. ГЕРНИ, О. Р. *Хетты*. Перевод с английского Н. М. Лозинской и Н. А. Толстого. Москва: Наука, 1987.

36. КЛИМА, Й. *Общество и культура древнего Двуречья*. Пер. с чешск. Прага: Academia. Издательство Чехословацкой Академии наук, 1967.

37. КРАМЕР, С. *Шумеры: первая цивилизация на Земле*. Перевод с английского А. В. Милосердовой. Москва: Центрлитполиграф, 2002.

38. МАКСИМ, В. *Достопамятные деяния и изречения*. Перевод С. Трохачева. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://simposium.ru/ru/node/808>>.

39. ОППЕНХЕЙМ, А. *Древняя Месопотамия: портрет погибшей цивилизации*. Перевод с английского М. Н. Ботвинника. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990.

40. СВЕТОНИЙ, Г. Т. *Жизнь двенадцати цезарей*. Перевод М. Л. Гаспарова. Москва: Наука, 1993 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://ancientrome.ru/antlitr/svetoni/index.htm>>.

41. СМОРЧКОВ, А. М. Авгурский контроль над ауспциями магистратов: теория и реальность. *Античный мир и археология*. Вып. 12. Саратов, 2006, с. 157–171.

42. СМОРЧКОВ, А. М. Определение огрешности ауспий авгурской коллегией. Из *Античность Европы: Межвузовский сборник научных статей*. Пермь: Пермский университет, 1992, с. 78–85 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1332960001>>.

43. ТИТ ЛИВИЙ. *История Рима от основания города*. В 3 т. Отв. ред. Е. С. Голубцова. Т. 1. Книги 1–10. Пер. В. М. Смирин (кн. 1), Н. А. Поздняковой (кн. 2), Г. Ч. Гусейнова (кн. 3, 4), С. А. Иванова (кн. 5), Н. Н. Казанского (кн. 6), Н. В. Брагинской (кн. 7–10). Комм. Н. Е. Боданской (кн. 1–5) и Г. П. Чистякова (кн. 6–10). Москва: Наука, 1989.

44. ТИТ ЛИВИЙ. *История Рима от основания города*. В 3 т. Отв. ред. Е. С. Голубцова. Т. 2. Книги 21–30 / Пер. Ф. Ф. Зелинского (кн. 21), М. Е. Сергеев (кн. 22–30). Комм. В. М. Смирин и Г. П. Чистякова. Москва: Наука, 1991.

45. ТИТ ЛИВИЙ. *История Рима от основания города*. В 3 т. Отв. ред. Е. С. Голубцова. Т. 3. Книги 31–45 / Пер. Г. С. Кнабе (кн. 31, 34), С. А. Иванова (кн. 32, 33, 35–37), А. И. Солопова (кн. 38), Э. Г. Юнца (кн. 39), И. И. Маханькова (кн. 40), В. Н. Чемберджи (кн. 41), Н. Н. Трухиной (кн. 42), Н. П. Гринцера, Т. И. Давыдовой, М. М. Сокольской (кн. 43), О. Л. Левинской (кн. 45), М. Л. Гаспарова (періохи книг 1–142). Статья Г. С. Кнабе. Комм. Ф. А. Михайловского и В. М. Смирин. Москва: Наука, 1993.

46. ЦИЦЕРОН, Марк Туллий. *Диалоги*. Перевод с латинского и комментарии В. О. Горенштейна. Москва: Научно-издательский центр Ладомир – Наука, 1994 [interaktyvus. Žiūrėta 2015-07-19]. Prieiga per internetą: <<http://ancientrome.ru/antlitr/cicero/phil/leges2-f.htm>>.

THE FEATURES OF CONSTITUTIONALISM IN THE STATES OF ANCIENT MESOPOTAMIA AND THE REPUBLIC OF ROME

Jevgenij Machovenko

S u m m a r y

Analysis of the historical legal monuments of Mesopotamia and Rome shows that there were meaningful features of constitutionalism (in its today's meaning) in Ancient world, including the constitution and the constitutional justice. Therefore the research of the history of constitutionalism has to cover the times when the first known legal acts were drafted until present and the division of the pre-history of the constitutionalism (till the first wave of constitutions in 2nd half of 18th century) and the history of the constitutionalism provided in academic literature is groundless. The constitution existed as the whole of written and unwritten provisions in the states of Ancient Mesopotamia and the Republic of Rome and it was interpreted first of all as the expression and standard of justice and the hierarchy of values, the “nucleus” or

“pivot” of law and all legal norms were turning around this “pivot”. In the Republic of Rome the mandatory decision of the augurs’ councils, taken on the ground of applications of the officers or institutions, or the obligation of the officers or institutions to void the legal acts or elections that augurs founded unconstitutional look very modern. The history of constitutionalism is the continuous both qualitative and quantitative grow of constitutionalism, that has its inner logic and is subject to certain principles. Therefore, ancient constitutions and the expressions of constitutionalism have the connection with actual constitutions, constitutional justice and etc.

Įteikta 2015 m. spalio 22 d.

Primta publikuoti 2015 m. lapkričio 26 d.